

Eino Koskinen

Katsaus esivanhempiemme käyttämiin työ- ja tarvekaluihin

Me sukututkijat, vaikka tiedämmekin paljon sukuumme liittyvistä vaiheista ja sen henkiloistä, emme kuitenkaan välttämättä tiedä miten ja millä tavalla he ovat elantonsa hankkineet ja millaisia työ- ja tarvekaluja heillä oli raadantansa helpottamiseen. Esivanhempien kamppailu tällä matoisella maankamaralla perustui vain ihmis- ja eläinvoimien käyttöön. Ihminen pystyi kehittämään noin 110 W tehon työhönsä pitkällä aikavälillä. Hevosta käytettäessä teho lisääntyi 4–5-kertaiseksi. Juhta oli vieläkin voimakkaampi, mutta huomattavasti hitaampi. Voidaan siis todeta, että hyvin pienillä tehoilla ihminen joutui raatamaan leipänsä eteen. Ajan myötä hänen kekseliäisyytensä sai aikaan työkaluja, jotka helpottivat jokapäiväisiä askareita.

Kun esi-isät oppivat viljelemään maata, niin heidän energiansa suuntautuminen muuttui totaalisesti. Tämä tarkoittaa sitä, että heidän ei tarvinnut vaeltaa maastossa sellaisia matkoja kuin keräily- ja metsästystaloudessa. Maanviljely antoi saman elintarvikemäärän päivässä, joka keräilytaloudessa olisi vienyt viikkokausia. Näin heille jäi enemmän aikaa henkisille toiminnoille mm. työkalujen kehittämiseen ja niiden valmistamiseen.

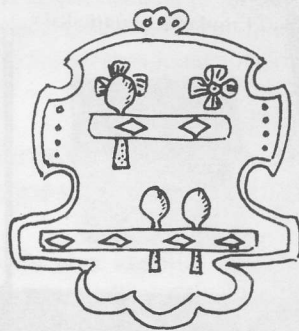
Näin tapahtuikin, ja ajanlaskumme alkuun mennessä kaikki nykyisinkin käytössä olevat työkalut oli keksitty ja kehitetty toimintakelpoiseksi. Tietenkin nykyiset työkalut ovat suurimmaksi osaksi sähköistetty, mutta itse perusidea on ikivanha. Seuraavassa tulemme käymään läpi esivanhempiemme kotitaloudessa ja käsityössä käyttämiä työ- ja tarvekaluja.

Kansanomaiset ruokailuvälineet

Missä järjestyksessä niitä tarkastelemme, on yhtä hankala kysymys kuin se, oliko ensin muna vai kana. Lähdän siitä, että ensin piti syödä ennen kuin jaksoi pellolla raataa.

Syömävälineet olivat hyvin pitkälle omat sormet. Mutta tulen käyttöönotto teki ruuan kuumaksi ja jouduttiin käyttämään erilaisia tikkuja ja tuohia apuna syömisessä. Sitten kehittyi puolusikka, joka kilvoittelikin aina viime vuosisadan alkuun asti tärkeimmästä ruokailuvälineestä. Lihan ja kalan paloitteluun käytettiin miehen ja naisen vyötäisillä roikkuvaa puukkoa.

Syönnin jälkeen lusikka nuoltiin hyvin ja pantiin seinähirren väliin tai myöhemmin lusikkatelineeseen eli haukkaan, jossa sitten torakat puhdistivat lusikan lopullisesti, jos nuoleminen oli jäänyt vähän huonolle tolalle.

Lusikkateline eli haukka.

Usein lusikoiden varret ja haukka olivat kauniisti kaiverrettuja. Lautasia ei käytetty. Ruuan valmistuksessa käytetty pata nostettiin keskelle pöytää ja padasta jokainen vuorollaan pisti omalla lusikallaan ruokaa suuhunsa. Juoma-astiana käytettiin myös yhteistä, puukimmistä tehtyä haarikkaa. Talon isännällä saattoi olla yksikorvainen ja kannellinen tuoppi, johon emäntä pani parempaa kaljaa tai olutta.

Vaatteet kotitekoisia

Kotona tehtävissä töissä emännän ja yleensä naispuolisten tärkeä työväline oli värttinä, jonka avulla kuontalossa olevat kuidut kierrettiin langaksi. Kuontalosta vedettiin kuidut käsin ja sormin sujotettiin ne yhtäjäksoiseksi kuitujoukoksi, jolle sitten pyörivän värttinän avulla annettiin kierre, jolloin lanka sai lujutensa.

Värttinän käyttö jatkui Suomessa aina 1700-luvulle asti. Värttinän haittapuolena oli se, että kehräys oli aina välillä pysäytettävä, kun kehräyksessä syntynyt lanka oli kerättävä värttinän päälle puolaksi.

Tämä haitta poistui suurimmaksi osaksi, kun emännät saivat käyttöönsä rukin. Rukissa annettiin polkimen avulla värttinälle pyörimisliike, ja molemmat kädet vapautuivat sujottamaan kehrättäviä kuituja. Näin saatiin kehrättävä lanka huomattavasti tasaisemmaksi ja langat voitiin kehrätä ohuemmiksi.

Kangaspuissa yhdistettiin kehrätyt langat 90 asteen kulmassa toisiinsa erilaisia sidoksia käyttäen. Yksinkertaisin sidos oli ns. kaksivartinen sidos, jossa kude- ja loimilangat risteilivät aina vuorotellen toistensa yli ja ali.

Naisten taloudenpitoon kuului paitsi kangaiden tekeminen myös erilaisten verhojen, raanujen, vaatteiden ja ryijyjen valmistus. Raaka-aineena olivat tekstiileissä pellava ja villa, jonkun verran tupasvilla.

Muina raaka-aineina olivat varvut, juuret, päreet ja tuohet, joista tehtiin juuri- ja pärekoreja, kontteja, mertoja ja erilaisia säilytysastioita, ja juurista tehtiin jopa köysiä. Koritöitä tekivät myös miehet.

Sen sijaan nahkatöiden teko oli yksinomaan miesten työtä. Lampaan-, raavaan-, hevosen- ja siannahasta tehtiin kotona moniaisia

kotitaloudessa tarvittavia tuotteita. Tällaisia olivat ennen kaikkea hevosten valjaat, kintaat, puukon tupet, nahkaiset liivit, esiliinat, jalkineet ja erilaiset turkistuotteet.

Kankaista ommeltiin erilaisia vaatteita, mikä tapahtui aina 1800-luvun loppuun asti käsin neulaa ja lankaa käyttäen. Mainitun vuosisadan loppupuolella alkoi Suomeenkin tulla ompelukoneita.

Varhaisessa muinaisuudessa kankaat ja nahat liitettiin yhteen nahkasuikaleilla tai eläinten jänteillä tekemällä puutikulla reikiä liitetävien osien reunoihin. Sitten tulivat luusta tai kalojen ruodoista tehty neulat käyttöön. Metalliset neulat ovat vasta tunnetun historian aikana tulleet käyttöön. Teräsneuloja alettiin valmistaa vasta 1500-luvulla.

Vaatehuolto ja vinttikaivo

Vaatteet likaantuivat käytössä ja oli aika-ajoin pestävä. Pesu tapahtui aluksi vapaiden vesien äärellä, jokien tai järvien rannoilla, mutta sittemmin kehitettiin pesupaljut, jotka olivat tavallisesti kolmijalkaisia puusta tehtyjä, hie-man soikean muotoisia astioita, joihin mahtui useita kymmeniä litroja vettä kerrallaan.

Järvissä tai joissa pestäessä iskettiin vaattei-ta märkänä rantakiviä vasten, jolloin ainakin suuremmat liat irtosivat. Saippuota ei ollut käytettävissä, mutta sen sijaan pesussa käytettiin tuhkalivettä.

Kun pyykki oli kuivunut melkein kuivaksi se tavallisesti mankeloitiin käsimankelilla eli kaulainpuulla tai silityspullolla. Pulloon pantiin kuumaa vettä, jolloin silitysteho parani huomattavasti.

Kotitalouksissa tarvittiin myös vettä muuhunkin kuin pyykinpesuun. Eläimet ja ruuanlaitto tarvitsivat vettä. Vesi saatiin yleensä kaivosta tai lähteestä, eläinten tarvitsema vesi otettiin joista tai järvistä, jos se sijaitsi lähitöillä. Yleistä oli, että joka talossa oli kaivo, josta vesi nostettiin vintillä.

Kaukaisesta muinaisuudesta on peräisin kaivonvintti. Sen muodostaa tukipylväs, jossa on oksanhaara yläpäässä ja joka on pystytetty n. 3 metrin päähän itse kaivosta tai muusta ammennuspaikasta. Haarukka toimii kierty-

mispisteenä vaappuvivulle, jonka toinen pää on juuri kaivon aukon kohdalla. Tähän päähän on kiinnitetty sanko joko riu'ulla tai köydellä. Toisessa päässä on vastapainona kivi, jonka tarkoitus on pitää vaappuvipu miltei tasapainossa silloin kun vesisanko on täynnä. Vastapaino toimii siten, ettei täyden vesiastian nostamiseen tarvita suuriakaan ponnistuksia.

Kaskiviljelykalustoa

Sitten lähdetään jo itse maanviljelyksessä tarvittaviin työkaluihin. Jo muinaisuudessa olivat käytössä samanlaiset työkalut kuin mitä tänäänkin tavataan maatalossa. Tällaisia ovat esimerkiksi kirves, sirppi, viikate ja lapio, sekä juhtien tai hevosten vetämät kärret, aurat, äkeet ja lanat.

Kaskiviljely oli suomalaisten alkuperäinen maanviljelyksen muoto, jota jatkui vuosisatoja. Kasken teossa käytettiin puiden ja pensaiden kaatamiseen kirvestä ja kassaraa. Puut kaadettiin, karsittiin ja pölkytettiin. Kasken polttamisvaiheessa tarvittiin kuokka, lapio, kirves ja harava kuin myös ämpäri tai kiulu sekä tulentekovälineet.

Hyvin tarpeellinen oli palovanko, joka oli raudasta tehty koukku, joka oli yhdistetty 3–5 metriä pitkään seipäaseen. Palovangon avulla pyöritettiin paksuja puunrunkoja niin, että ne saatiin palamaan loppuun asti.

Kaskeamisen jälkeen tavallisesti odotettiin vuosi, pari ennen kuin huhtaan kylvettiin siemen. Nauris voitiin jo kylvää samana vuonna kun kaski oli poltettu, mutta viljat vasta myöhemmin. Kun kaski oli poltettu, muokattiin maa käyttämällä kaskiharaa, -auraa ja -äestä.

Hara on varsin vanha työkalu, jolla avattiin maa kantojen ja kivien ympäriltä. Myös kaski-aura on vanha työkalu. Se antoi tehokkaamman tuloksen kuin hara. Kun kaski oli avattu, se karhittiin risukarhilla.

Kytömailla käytettiin koukkuauraa, joka oli hyvin paljon kaskiauran tapainen, ehkä hieman jyrkevämpitekoinen. Se avasi poltetun maan varsin hyvin, joskaan senaikaiset pelto-
kalut eivät pystyneet maata niin syvältä muokkaamaan kuin nykyiset aurat. Tällöin maan ty-

pensaanti ei ollut niin tehokasta. Kun siemenet olivat kylvetty, ajettiin huhta vielä lanalla.

Sato korjattiin aikaisemmin sirpillä, mutta myöhemmin viikatteella. Oljet kerättiin lyhteiksi ja koottiin kuhilaiksi, jossa tähkät kuivuivat. Kuivuttua piti jyvät erottaa lyhteistä, mikä tapahtui siten, että ensin lyhteitä lyötiin riihen seinään, jolloin suuri osa jyivistä jo irtosi. Loput jyivistä saatiin irti iskemällä joko varstalla tai riusalla riihen lattialle tai varta vasten rakennetulle ritilälle levitettyjä lyhteitä. Näin jyvät irtosivat oljista.

Jyivistä leiväksi

Jyvät säilytettiin sellaisenaan aittojen viljalaa-reissa, joista niitä otettiin käyttöön tarvittava määrä jauhatusta varten. Hamassa muinaisuudessa jyvät jauhettiin huhmareessa nuijimalla niitä puisella tukilla. Sitten tulivat käyttöön myllynkivet, joita ensi alkuun pyöritettiin käsin. Ylimmän myllynkiven päällä oli käsikahva, jolla kiveä pyöritettiin.

Aikanaan keksittiin vesi- ja tuulimyllyt. Suomessa yleisin myllytyyppi oli vesimylly, joskin tuulen antamaa voimaa käytettiin myös hyväksi. Miltei joka pitäjässä oli useampiakin vesimyllyjä. Niitä oli kahta tyyppiä: alavesimylly ja ylavesimylly, joista jälkimmäinen oli hyötysuhteeltaan huomattavasti parempi, mutta rakennuskustannuksiltaan kalliimpi.

Vuonna 1690 antoi Ruotsi-Suomen kuningas asetuksen, jolla kiellettiin käsikivien käyttö kotitalouksissa. Köyhille annettiin kuitenkin erioikeus niiden käyttöön. Luvatta käyttämisestä annettiin 100 talaria sakkoa. Tämä siksi, että kruunun myllyissä piisaisi töitä ja saataisiin kruunulle perittyä veroa, josta silloinkin oli huutava puute.

Myllyt olivat monessa tapauksessa joko kruunun tai kyläyhteisön omistamia, jolloin mylläri otettiin joko palkolliseksi tai vuokralle. Kaikesta jauhatuksesta jouduttiin maksamaan tullia kruunulle.

Jauhoista leivottiin leivät, keitettiin hutut ja vellit ja monessa tapauksessa pantiin jauhojen joukkoon pettua, jota saatiin männystä. Leipomispäiviä ei ollut montakaan vuosittain, vaan kerralla leivottiin satoja leipiä, jotka Länsi-

Suomessa ripustettiin rei'istään riippumaan sisäkaton lähellä oleviin leipävartauksiin tai -orisiin, joissa ne kuivuivat ja näin säilyivät pitkiä aikoja. Itä-Suomessa leivottiin etupäässä limppuja, joita säilytettiin jyvälaareissa.

Metsästyksellä lisäravintoa

Kun pakolliset maanviljelystyöt oli tehty, jäi aikaa myös metsästykselle ja kalastukselle, joista saatiin myös vaihtelua ja tervetullutta lisäravintoa ruokapöytään.

Metsästys jaettiin kahteen pääluokkaan: aktiiviseen ja passiiviseen pyyntiin. Ensimmäisessä pyyntitavassa esi-isät käyttivät joko käsi- tai jalkajousia sekä keihäitä metsästysvälineinä.

Jousi on varsin yksinkertainen ja tehokas laite, joka voi varastoida runsaasti potentiaalista energiaa, kun sitä jännitetään asteittain. Kun jousi ja jänne vapautetaan, energia purkautuu hyvin nopeasti ja antaa nuolelle suuren kiihtyvyyden sekä kovan iskuvoiman. Jousen iskuvoiman määrää jousen jäykkyys ja janteen vetämisen pituus. Molemmat taas riippuvat yksilöllisistä ominaisuuksista – jousimiehen käsivarsi-, rinta- ja hartialihasten voimasta. Noin 450 N eli kansanomaisesti sanottuna 45 kg:n voimaa pidetään normaalikokoisen miehen äärirajana käytännössä. Paljonko oli Odysseuksen voima, kun hän jännitti jousensa niin, että pystyi ampumaan nuolensa 12 kirveen silmän läpi. Lisäksi vaaditaan jännittävien käsien vakautta tähtäysvaiheessa.

Nämä haittapuolet saivat aikaan sen, että kehitettiin jalkajousi ja siihen tukki. Tämä ase tuli Suomeen vasta 1500-luvulla lännestä. Jalkajousta kutsuttiin myös varsijouseksi.

Jousen jänne tehtiin kahdesta osasta. Ulko-kaari oli meltoa rautaa ja sisäosa terästä. Jänne saatiin eläinten janteista, josta nimikin kertoo. Viritykseen veto oli hyvin voimia kysyvä toimenpide, joka tehtiin voimakkaiden jalka- ja selkälihasten avulla: mies pisti vasemman jalkansa varren päässä olevaan jalkarautaan, kumartui eteenpäin, asetti janteen ympärille *vekaran* koukut, jotka olivat nahkahihnojen välityksellä yhdistetty leveään suolivyöhön, ja oikaisi itsensä suoraksi. Näin tuli jänne liipasin-

laitteen luisen haan kohdalle, johon se lukittiin.

Jalkajousella ammuttiin lonkalta, joten se vaati melkoista harjoittelua ennen kuin osumia alkoi tulla. Myöhemmin lonkalta ampui-
vat villin lännen pyssysankarit.

Passiiviseen metsästykseseen kuului myös lintupydyys *kaha* kuin myös metsäkanalintuja sekä jäniksiä ja kettuja varten viritetty *loukku*. Metsästys tapahtui talvella hiihtäen ja kesällä väijymällä tai haaskalla kyttämällä.

Suurissa ryhmissä metsästettäessä rakennettiin *vuomen*, eli nykyisen lippusiiman tapainen aitaus. Vuomen oli toisesta päästään eli laveasta päästään jopa peninkulman leveä ja suppeni toiseen päähän portiksi. Vuomen oli rakennettu pystyseipäistä, jotka muodostivat tämän kapenevan kujan. Seipäitten päähän oli sidottu näkyviä esineitä, kangaspaloja, lintujen siipiä yms., jotka pelottivat hirviä ja peuroja menemästä aitauksen läpi ennen aikojaan. Portin jälkeen rakennettiin tiivis aitaus, johon eläimet joutuivat ajon jälkeen ja jossa ne sitten surmattiin.

Passiiviseen metsästykseseen kuului erilaisilla pyydyksillä pyytäminen. Tällaisia olivat viritetyt pyssyt ja keihäät, kápälälädat, haudat, kahat ja loukut, muutamia mainitakseni.

Kalastusta monin tavoin

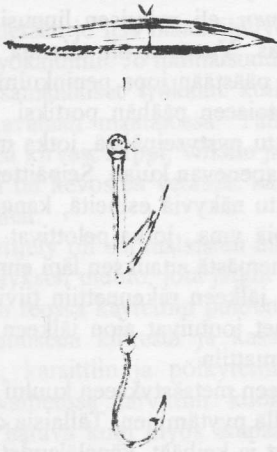
Kalastus oli alkujaan yksinomaan aktiivista toimintaa ja vasta paljon myöhemmin kehittyi passiivinen muoto. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että kalastus jakautui pyyntivälineiden-
sä vuoksi isku-, pisto-, silmukka-, sulku-, ja verkkokalastukseen.

Iskukalastus lienee vanhin muoto, koska alkuhämärissä ei ollut käytettävissä muita välineitä kuin kivet ja nuijat. Lumettomilla syys-
jäillä iskettiin jään alla olevien kalojen kohdalle, jolloin iskun voimasta kalat menivät tainnoksiin, ohut jää rikkoutui ja taintunut kala saatiin ylös. Pistokalastuksen selvin muoto lienee tuulastus, jossa atraimella isketään kalaan.

Esi-isiemme varhaisimpia pyyntivälineitä ovat *launit*. Launi on suippopäinen, keskeltä pyyntiliinaan kiinnitetty puutikku. Tikun pääl-

le asetettiin syöttikala ja kun pyyntikala hotkaksi sen suuhunsa, terävät tikun päät estivät saaliskalaa sylkäisemästä sitä ulos ja kalastaja sai nopeasti vedettyä kalan itselleen.

Launista kehittyi aikaa myöten katajaisesta oksanhaarasta tai luusta, myöhemmin teräksestä tehty koukku.

Koukkujen kehitystapoja: launi, katajanoksa- tai luukoukku ja metallikoukku.

Nuotat ja verkot ovat suhteellisen nuoria kalastusvälineitä. Lohenpyynnissä käytettiin ns. virtanuottia, joita kutsuttiin *kulteiksi*. Näitä kuljetettiin myötävirtaan ja apaja tehtiin joen rantaan verkkopussiksi, josta kalat sitten haavittiin ylös.

Kuuritsat olivat pikkunuottia, joita kolme miestä kuljetti kahlaamalla matalassa vedessä. Kuuritsalla saatiin yleensä vain pientä kalaa. Pyydys oli kiinnitetty kahteen reenjalasta muistuttavaan kehikkoon alaosaan kiinni. Vedettäessä se asetetaan n. 45 asteen kulmaan. Kaksi vetäjää ohjaa jalaksia ja kolmas kulmaukseen kiinnitetystä peräsaavasta. Nuotta vedettiin kanssa rannalle, jossa apaja kerättiin.

Isoilla joilla rakennettiin lohipatoja, joilla pyydettiin kutemaan nousevia lohia, ja ns. lo-

hiarkkuja, joissa vesi virtasi salvoksen läpi, lohet jäivät niiden päälle kuiville ja voitiin kerätä pois.

Tornionjoessa käytettiin lohenpyynnissä ns. karsinapatoa. Se on suorakaiteen muotoinen seipäistä rakennettu aitaus, jossa on joko yksi tai kaksi sisääntuloporttia, joihin johtaa patosiipi. Tämän tarkoituksena on johtaa lohet aitaukseen, josta ne sitten korjataan pois.

Korjaaminen tapahtuu käyttämällä kahta nuotaa, joista toinen asetetaan aitauksen takaseinälle ja toisella aletaan vetää porttien puoleisesta seinästä virtaa vastaan takaseinää kohti. Kun nuotat tulevat yhteen, nostetaan ne yht'aikaa ylös, jolloin lohet nousevat niiden mukana. Takaseinällä olevan nuotan lieve levitetään hieman pohjalle ja näin muodostuu nuotista pussi.

Kulkuneuvoja ja -reittejä

Kuljetukset olivat hankalasti hoidettavia Suomessa, koska meidän maamme oli – ja on edelleenkin – metsien peitossa, ja tieverkosto oli aivan olematon. Kun esivanhempamme elivät keräilytaloudessa, joutuivat he jatkuvasti vaihtamaan asuinpaikkaansa, jolloin oli myös omaisuus kannettava aina mukana. Heillä ei ollut käytössään vielä silloin juhtia tai hevosia, vaan tavarat oli kannettava selässä tai raahattava perässä. Tuppeen nyljetty eläimenahka lieene ensimmäinen "selkäreppu", jota kannettiin tai osittain raahattiin perässä seuraavaan pysähtymis- tai leiripaikkaan asti.

Seuraava parannettu kantoneuvo oli *heinärippi*, tuohesta tehdyt kontit ja ahkion tapaiset perässä vedettävät laitteet. Näistä kehittyi sitten reki talvikulkuneuvoksi, joskin sitä tietynlaisessa maastossa voidaan käyttää kesäaikaanakin.

Suomessa olivat 1600-luvulle asti kaksipyöräiset puhumattakaan nelipyöräisistä ratista tuiki harvinaisia. Suuret kuljetukset tehtiin yleensä talviaikana rekipeleillä talviteitä pitkin, jotka noudattelivat paljolti vesistöjen jäitä kulkevia ajouria. Kesäaikoina kulku tapahtui pääasiassa jalan tai ratsain, mutta talvella mukana ei voinut olla suuria taakkoja. Sittenkin kun opittiin rakentamaan veneitä,

kävivät vesikuljetukset yleiseksi ja kuormien paino lisääntyi.

Tavaroita, joita ei voitu kuljettaa hevosen selässä, kuljetettiin *purilaille*. Nämä muodostuivat kahdesta pitkästä aisasta, jotka sidottiin peräpäästään yhteen. Aisojen päälle kiinnitettiin pari lautaa tai halkaistua tukkia, joiden päälle kuorma lastattiin. Aisat asetettiin hevosen sivuille normaaliin tapaan, mutta yhteenliitetty pää laahasi maassa. Kuorma laitettiin aisojen päälle, mutta kuorman suuruus ei voinut olla kovin suuri, ehkä maksimissaan vähän toistasataa kiloa.

Vasta 1700-luvulla maamme tieverkosto oli kehittynyt niin paljon, että kunnollisten rattaiden käyttö yleistyi. Rattaiden pyörät raudoitettiin ja juhlarattaat tehtiin jo hyvinkin pröystäileviksi.

Alkeellisin vesikulkuneuvo oli lautta. Kun ihmiset havaitsivat, että pari kolme puunrunkoa kantoi ihmisen painon, olikin lautta keksitty.

Seuraavana vaiheena oli kovertaa haavan tyvipuusta *haapio*, jolla oli jo suhteellisen mukava liikkuu vesillä. Haapatukki koverrettiin jo kivikirveellä käyttäen apuna tulta. Nuotioon pantiin sopivia kiviä ja kun ne olivat kuummentuneet, ne nostettiin koverrettavan kohdan päälle, jolloin ne hiilittivät puuta. Kirveellä oli helppoa ottaa hiiltynyt osa pois ja suorittaa sama toimenpide uudelleen.

Myöhemmin opittiin laudoista rakentamaan ruuhi, jonka kulkuminaisuudet olivat jo paremmat kuin haapiolla. Haapio ja ruuhi eivät kuitenkaan soveltuneet suurien selkien kulkuneuvoiksi, koska ne suuressa aallokossa ottivat helposti vettä sisäänsä ja kaatuivat. Näin tuli välttämättömäksi kehittää vene.

Itse asiassa haapioon laitettiin lisää korkeutta laittamalla laudat sen laiduille lisäkorotukseksi. Näin itse haapio pieneni aikaa myöten pelkäksi köli- tai emäpuuksi, ja näin oli venekin nähnyt päivänvalon.

Aluksi laudat liitettiin yhteen ompelemalla. Lautoihin porattiin reiät ja katajavitsaksesta kierrettiin ompelusäie, lautojen saumakohtaan pantiin tervan ja sammaleen sekoitus, jotta veneestä tuli tiivis. Joskus ompeleet tehtiin nahkahihnoista. Laitalaudat asetettiin toisiinsa nähden limittäin.

Ajanlaskun apuvälineitä

Kirkossakäynti oli esivanhemmillemme juhmallinen tapahtuma. Sinne mentiin niin usein kuin mahdollista, vaikka pitkienkin matkojen takaa. Jotta mitään sekaannusta ei pääsisi juhla- ja kirkkopyhien suhteen tapahtumaan, piti isäntien ja emäntien olla selvillä ajan kulusta. Keskiajalla ei ollut kalentereita eikä almanakkoja, joista oli helppo todeta milloin esimerkiksi keskelle viikkoa tuli jokin kirkkopyhä.

Ajanlasku perustui alkujaan kahteen jaksoon: päivä ja yö olivat ihmisten elämän rytmittäjiä. Monessa tapauksessa tarvitaan kuitenkin pidempi aikayksikkö. Kun seurattiin kuun vaiheita, otettiin tästä käytäntöön kuukaudet. Vuodenaikojen vaihtelu puolestaan johti vuoden ajanjaksoon. Juutalaisilta tuli Eurooppaan seitsenpäiväinen viikko.

Kuten todettiin, kalentereita ei ollut, mutta ajanlaskua seurattiin ns. riimusauvoista tai -kalentereista. Ne sisälsivät puuhun leikattuja n. 170 sentin pituisia merkkijonoja, joissa oli merkit jokaiselle päivälle, kuukaudelle ja juhlapäivälle. Varhaisimpia tietoja riimukalenterista on Olaus Magnuksen kirjoittamasta pohjoismaiden historiasta 1500-luvulla.

*Riimukalenterin valmistusta
Olaus Magnuksen mukaan.*

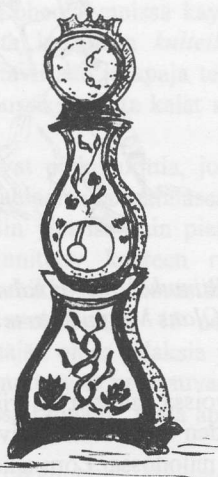
Vain harvoissa taloissa oli riimusauva, joten koko vuoden tärkeimmät päivät opeteltiin ulkoa lorun muodossa. Loru alkaa Tuomaanpäivästä juuri ennen joulua:

Tuomaasta Henrikki neljännellä,
 Paavali viijennellä,
 kyntteli kuennella.
 Kynttelistä taas kolme Mattiin,
 Matista neljä Mariaan,
 Mariasta viisi Valpuriin,
 siitä neljä Jaakkoon.
 Jaakosta neljä Pertteliin,
 Perttelistä viisi Mikkeliin.
 Mikkelistä viisi köyriin,
 köyristä seitsemän jouluun.

Kun tuli tarpeelliseksi käyttää päivää lyhyempiä ajanjaksoja, tulivat erilaiset ajanmittausvälineet käyttöön. Aurinkokellot, tiimalasit ja myöhemmin rataskellot kehitettiin mittamaan aikaa.

Suomessa ei juuri käytetty aurinkokelloja eikä juuri tiimalasejakaan, käytettiin aurinkoa silti ajannäyttäjänä esimerkiksi seuraavasti: Kun aurinko paistoi akkunasta suoraan pirtin permannolle, oli aika lähteä aamunavettaan. Kun katsottiin sivuikkunasta ulos ja nähtiin aurinko juuri vinttikaivon orren kohdalla, oli puolisen aika. Jos taas valo lankesi uunin nurkkaan, oli aika lähteä iltalypsylle.

Kuten tunnettua, tiimalasin muodostaa kaksi ohuella putkella toisiinsa liittyvää lasikupua, joista toisesta valuu tasarakeista hiekkaa alapuolella olevaan kupuun. Virtausaika vaihteli eri tiimalaseissa kymmenestä minuutista useampaan tuntiin. Lasi oli sikäli hankala ajan mittari, että se vaati jatkuvaa tarkkailua.

Kun hiekka oli virrannut loppuun, lasi käännettiin ylösalaisin. Esimerkiksi laivoilla, joissa oli kansivahti jatkuvasti, tiimalasin käyttö oli varsin yleistä.

1700-luvun puolenvälin jälkeen alkoivat rataskellot yleistyä myös talonpoikaistaloissa. Tunnetuimpia olivat Könni-suvun rakentamat kaappi- ja seinäkellot. Ne olivat yleensä punnoksilla toimivia liipotinkelloja.

Teräksestä työkaluja

Kuten on jo mainittu, olivat esivanhempien käyttämät työkalut kehitetty nykyisiin muotoihinsa ajanlaskumme alkuun mennessä. Teräksen käyttö toi muassaan joidenkin työkalujen kehittymisen, vaikkakin itse idea oli kyllä ollut vuosisatoja tiedossa. Eräitä tällaisia työkaluja ovat saha, porat ja taltat. Näiden työkalujen ominaisuudet paranivat suuresti, kun teräksen käyttö tuli Suomeen 1500-luvun lopulla.

Kirveshän oli työkaluista ylivoimaisesti käytetyin, ja näitä olikin useita eri tyyppisiä, joista hyvin tärkeä oli piilukirves. Sitä käytettiin talojen rakennuksessa seinähirsien sivujen veistämiseen. Suomessa talojen seinät rakennettiin aina hirsistä. Lautoja oli verraten vähän käytössä, koska ne olivat hyvin kalliita hankalien ja hitaiden työmenetelmiensä vuoksi. Kun justeerin tapainen kahden miehen käyttämä lankkusaha tuli käyttöön, alkoivat lautojen hinnat halventua ja lautojen käyttö yleistyä.

Sittemmin tuli myös pokasaha ja justeerin metsätöihin, jolloin puiden kaato nopeutui suuresti ja tuli myös huomattavasti helpommaksi. Kuvassa 16 on esitettyä erilaisia kirvesmalleja, poria ja ns. lankkusaha.

Kirveen ohella oli puukolla tärkeä sija esivanhempien työvälineiden joukossa. Se ei ollut yksinomaan työkalu, vaan myös varsin tehokas tappoase. Lukuisat tapot on tehty juuri puukolla. Hanssin Jukan laulussa sanotaan:

Ja helapäättä kun heilutettiin,
 niin tupa tuli raivatuksi.

Pistoaseena tarvitsi puukko terävän kärjen, joka oli aivan välttämätön myös kaiverrustyös-

sä. Kun katselee monia kaiverrustöitä, voi vain ihmetellä, miten taidokkaita kaiverruksia osaavat kädet saivat puukolla aikaan. Puukko oli varsin tärkeä työkalu eläinten teurastuksessa kuin myös ruokailuvälineenä.

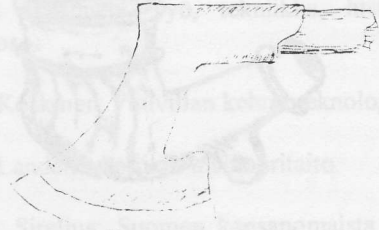
Puukkojen päät tehtiin puusta, luusta ja tuohesta; naisten puukkojen päät olivat usein vaskella tai hopealla silattu. Puukkojen tupet olivat moninaiset. Ne olivat tuohesta, nahasta ja puusta tehtyjä.

Puukkoa voitiin käyttää myös höylänä. Terä asetettiin luusta tehtyyn telineeseen, *lukke-roon*, josta terä tuli hieman ulos. Kun puukkoa vedettiin itseä päin, terä leikkasi ohutta lastua työstettävästä kappaleesta. Suuria suoria pintoja ei tällä menetelmällä voitu höylätä, vaan ainoastaan pyöreitä keppimäisiä kappaleita.

Taltta oli kirvestä ja puukkoa huomattavasti nuorempi tulokas. Sitä tarvittiin ennen kaikkea kaplaiden upottamiseen reenjalaksiin.

Verrattain myöhäiset työkalut olivat myös teräksen myötä tulleet erilaiset porat, nävertimet ja kairat. Suomessa niitä tavattiin vasta viikinkiajan loppupuolella. Kyllä jo kivikaudella osattiin tehdä kivityökaluihin reikiä, mutta niiden teko oli varsin työlästä.

Alla olevassa kuvassa on 600-luvulta peräisin oleva rautainen kirves, joka on luultavasti ollut sotakirves. Sen malli on sellainen, että sitä on ollut hankala käyttää veistämiseen. Lisäksi sen silmä oli huonosti varrelle tukea antava, joten kehitys kulki pidempään ja putkimaiseen kirveensilmään, jollainen on piilukirveessä.

Piilukirves soveltui rakennustyöhön.

Teräksen myötä tulivat myös 1500-luvun lopulla käyttöön saksat, keritsimet, viikatteen ja sirppien terät. Ne olivat paljon helpommin teoritettävissä ja ne pysyivät paremmin terävänä näin helpottaen käyttäjiensä työtä.

Tupakointi osa kansankulttuuria

Tupakoinnin vastustajat eivät liene kovin hyvillään, kun otan tällaisen asian kuin tupakointivälineet esille. Mutta historian realiteeteille ei mahdeta mitään. Suomessa on tupakoitu satoja vuosia ja se kuuluu meidän kulttuuriimme eräänä osana. Suomessa ei ole vain poltettu, vaan myös kasvatettu tupakkaa eli kessua. Tupakan poltto tapahtui pitkän aikaa piipussa tai sitten sitä nuuskattiin tavallisesti nenään, myöhemmin suuhun.

Tupakan valmistus joko poltettavaksi tai nuuskattavaksi vaati omat työkalunsa. 1700-luvun alkupuolella tupakointi Suomessa oli jo varsin yleistä. Kun tupakanlehdet oli korjattu ja kuivattu, ne säilytettiin kannellisissa astioissa jossakin kuivassa paikassa, josta niitä otettiin käsiteltäväksi tarpeen mukaan.

Ensin ne murskattiin sopivaan hienouteen piipussa poltettavaksi. Murskaus tapahtui puun runkoon koverretussa tupakkahuhmarissa nuijimalla sinne asetettuja lehtiä petkeleellä. Petkeleen päässä oli puun pahkasta tehty tyyny. Petkeleen avulla tupakanlehdet murskattiin ja osittain jauhettiin pieneksi silpuksi, tai hakattiin oikein terällä varustetulla tupakaleikkurilla.

Piipunpesä Hiitolasta.

Jos tupakka haluttiin nuuskaksi, se jauhettiin vielä hienommaksi hyvinkin perusteellisesti, ja lisäksi siivilöitiin karkeat osat pois. Valmis nuuska säilytettiin hirven- tai lehmänsarvesta valmistetussa nuuskasarvessa. Usein hopealla silatut nuuskasarvet olivat omistajansa ylpeys.

Piipun käyttö oli aluksi ylellisyyttä. Taloon, jossa isännällä oli piippu, kokoonnuttiin iltaisin piippuisännän ympärille, ja kukin vieras vuorollaan sai imaista makeat savut piipusta. Aluksi piipun pesät tuotiin ulkomailta, varsinkin rannikkoseuduille merimiesten mukana, ja rannikolta piipun käyttö sitten levisi sisämaahan. Piipun pesät olivat joko vaskesta tai raudasta valmistettuja, myöhemmin merenvahasta tai savesta poltettuja.

Sitten isännät oppivat itse valmistamaan piippunsa pesät puusta. Etenkin leppä oli sovelias tähän tarkoitukseen. Seuduilla, joissa esiintyi vuolukiveä, tehtiin piipunpesiä myös siitä. Kun pesä ostettiin, tehtiin varsi ja imuke itse. Varsi tavallisesti puusta ja imuke luusta. Varsi oli yleensä käyrä.

Kansanomaisia soittimia

Kuten tunnettua, jäi maanviljelysyhteiskunnassa aina vain enemmän aikaa muuhunkin kuin elannon hankkimiseen. Tämä tarkoitti sitä, että henkiset harrastukset nousivat hyvin tärkeään asemaan tässä kulttuurissa. Monet taitteelliset ja kauneusarvoja korostavat harrastukset nousivat etualalle.

Musiikki oli yksi tapa toteuttaa itseään, joskin kansanomaisilla soittimilla aikaansaatu melodia oli varsin laimeaa ja yksitoikkoista.

Tällaisia kansanomaisia soittimia olivat erilaiset puhaltimet: torvet, pillit sekä jotkut kieli-soittimet, kuten kanteleet.

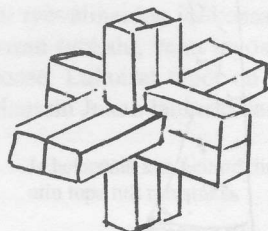
Torvista mainittakoon eläimen sarvista tai tuohesta kuin myös puusta valmistetut soittimet. Torvilla ei saatu annettua juuri muuta kuin merkkiääniä tai vähän töräytettyä tahtia. Sen sijaan pilleillä ja huiluilla, joihin sijoitettiin sormella tukittavia reikiä, voitiin jo muodostaa yksinkertaisia melodioita. Kuvassa 17 on esitettyinä eräitä kansanomaisia soittimia.

Kansan luku- ja kirjoitustaito alkoi lisääntyä 1700-luvun alkupuoliskolla, kun valistuneimmat talonpojat lähettivät lapsensa lukkarin kouluun. Tällä tavalla kansan sivistystaso alkoi nousta yhä kiihtyvällä nopeudella. Raamatun lukua harrastettiin ja raamatun alle tehtiin varsin koristeellinen kirjateline.

Lasten leikkivälineet

Paitsi aikuisten viihtymisestä ja ajankulusta, pidettiin myös huolta lasten vastaavista tarpeista. Voidaan sanoa, että ennen vanhaan lapsetkin joutuivat ottamaan runsaasti osaa talon töihin, mutta kyllä heillekin jäi aikaa leikkimiseen. Lapsia varten tehtiin erilaisia leikkijä visailuvälineitä, jotka varmaan olivat kovassa käytössä.

Tosin on sanottava, että lapset pystyivät itsekin tekemään käpylehmii ja -lampaita, joilla leikkimällä aika kului rattoisasti. Pojat osasivat rakentaa itselleen katajasta käsijousen ja nuolia, joilla sitten leikkivät ja harjaantuivat käyttämään asetta myöhempiä tositilanteita varten.

Pirunnyrkki.

Melko paljon tehtiin myös nokkeluutta ja älyä ke-hittäviä välineitä kuten "pirunnyrkki", "kis-santassu", sekä erilaisia liikkeitä tekeviä leik-kikaluja kuten "sahuri".

Esineistön esteettisyys

Vapaa-aikana lisääntyi myös kansan käsien taito ja se suuntautui yhä enenevässä määrin kauneuden luomiseen. Tässä esityksessä on ollut useita kuvia, joissa jokapäiväiset käyttö-esineet on tehty taidokkailla kaiverruksilla koristettuna, tai on maalattu viehättävillä kuva-aiheilla. Rukin lavat, juustokehät tai kaulain-puut olivat juuri kaiverruksin koristeltuja, kun taas kaappikellot, vaatearkkujen ja rekien lai-dat maalattiin varsin kauniisti.

Naisten käsityöt olivat täysin oma lukunsa taidokkaissa suurta taiteellista lahjakkuutta vaativissa töissä. Liinat, verhot, ryijyt, raanut ja monet vaatteet sisälsivät mitä hienointa tai-teellisuutta ja suurta ammattitaitoa. Vaatteiden kauniit kirjailut ja ryijyjen ihmeelliset väri-loistot antavat varsin hyvän kuvan talonpoi-kaiskulttuurin taiteellisesta mausta ja osaami-sen korkeasta tasosta. Naisten muototaju tulee hyvin ilmi erilaisten revinnäistöiden ja pitsien kuviointien suunnittelussa ja niiden toteutuk-sessa.

Hyvät naiset ja herrat. Kuten olette havain-neet, elettiin sitä ennenkin ja osattiin varsin moninaisia taitoja sekä tultiin toimeen kuka paremmin kuka huonommin. Tänään me olemme niin itseämme täynnä, että luulemme television ja kännykän olevan ainoat autuaak-sitekevät välineet meidän elämässämme. Har-voin tulemme ajatelleeksi esivanhempiemme käyttämiä työ- ja tarvekaluja, että ne ovat itse asiassa lähes samanlaisia kuin mitä me käy-tämme nykyäänkin – jos osaamme.

Lähdekirjallisuus

Pentti Huttunen: Työ, tekniikka, historian muutos.

Eino Koskinen: Puuvillan kehruteknologia.

J. G. Landels: Antiikin insinööritaito.

U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kult-tuuria I–II.

U. T. Sirelius: Oma maa III–V.